

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Yayın No. 105

İNSAN HAKLARI VE DİN

(SEMPOZYUM)

BİLDİRİLER

15-17 MAYIS 2009

ÇANAKKALE

DÜZENLEYEN:

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ

ÇANAKKALE 2010

İNSAN HAKLARI İHLALİNİN DİNÎ-AHLÂKÎ ADLANDIRMASI: BÜYÜK GÜNAH

Sinan ÖGE*

ÖZET

İlahi teklife muhatap olma sorumluluğuyla yaratılan insan, bu sorumluluğu yerine getirebilecek hak ve kabiliyetlerle donatılmıştır. İnsanın temel haklarının tespit ve bildiriminde dînî bir alan oluştuğu gibi, söz konusu hakların ihlalinde de aynı alan devreye girmektedir. Bu bağlamda “büyük günah” kavramı insan haklarının ihlalinin dînî ve ahlâkî boyuttaki adlandırması ve nitelemesidir. İnsan hakları ihlallerinin “büyük günah” kavramıyla ifade edilişi, her şeyden önce inanan insanlar için yasal kontrol ve yönlendirmenin ötesinde ahlâkî bir sorumluluk sağlayacaktır. Ayrıca günümüzde ortaya çıkan yeni insan hakları ihlalleri de yine bu kavram altında ele alınarak, İslâm dininin bu konudaki ahlâkî kontrolüne süreklilik kazandırmak mümkün hale gelecektir.

Anahtar Kelimeler: Hak, din, ahlak, büyük günah.

ABSTRACT

Religious and Ethical Naming to Violation of Human Rights: Mortal Sin

Human was created with responsibility of divine commend. So he was provided with rights and abilities to fulfilment this responsibility. Both establishing and informing of basic human rights and violation of these rights are related to religion. In this context the concept of “mortal sin” is a religious and ethical naming and qualification of this violation. A naming like this assures for believers an ethical control in addition to legal control and orientation. Also current violations of human rights can be controlled by Islamic ethic with this naming.

Keywords: Right, religion, ethic, mortal sin.

İslâm inancına göre, insanın hak ve sorumlulukları varoluşuyla yaşıttır. Bir gaye doğrultusunda yaratılan ve kendisine bir sorumluluk yüklenen insan, o gayeyi yerine getirebilecek varoluşsal kabiliyetlerle donatılır.

---

* Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı, sinanoge@hotmail.com

ken, aynı zamanda söz konusu bu varoluşsal kabiliyetlerini belirlenen amaç doğrultusunda icra edebilmesi için de yaşamsal hak ve sorumluluklarla çevrelenmiştir.

Mücerred canlı olmasının ötesinde “Allah’ın kulu” olma vasfı ile Tanrıyla bağlantılı bir alanda tanımlanan insanın temel haklarının tespit ve bildiriminde dînî bir alan olduğu gibi, söz konusu hakların ihlalinde de aynı alan devreye girmektedir. Dolayısıyla insan haklarının varlığı, devamlılığı, korunması ve ihlalinin cezalandırılması dînî bir bağlamdan bağımsız değildir.

Genel bir ilke olarak, her mâlikin mülkünde tasarruf hakkının bulunduğu kabul edilir. Yok iken var kılması sebebiyle Allah’ın, insan da dâhil olmak üzere kâinâtın her cüzünde yaratma mülkü vardır. İnsanın sorumlu kılınışı bu anlamıyla ilâhî tasarrufun bir sonucudur. Teklif, irâde sahibi zâtın, içeriğinde külfet ve meşakkat bulunan bir şeyi başkasından istemesidir.¹ Bu tanımlı yapan Şîf düşünür Tûsî, teklifi sunan(mükellif) zâta bulunması gereken bir takım özellikler sıralar. O’nun, kabîh olanı işlemeyen ve vâcibi ihlal etmeyen bir *hakîm*, teklife karşılık sevap vermeye *kâdir*, teklifin sınırlarını *âlim* olması, teklifinde bir *garaz*ın bulunması ve kendisine ibadeti hak ölçüsünde vâcib kılması için nimet veren(*mun’im*) olması bu şartlardandır. Son olarak ileri sürdüğü bir özellik ise, mükellefin, teklifin şartlarının tekâmülünü bilmesi, teklife gücünün yetmesi ve kendisine imkân verilmesidir.²

Teklifle ilgili bilginin yaratılması ya da peygamber gönderilmesi”³ gibi bilişsel destekle birlikte, Tûsî’nin zikrettiği son şart, yani insana sorumluluk kudreti ve imkânının verilmesi Allah’ın tasarrufunun keyfi değil, bir takım ilkeler çerçevesinde cereyan ettiği kabulünün bir sonucudur. Kur’ân’ı Kerim’e baktığımızda, insanın teklifi yüklenebilecek ve gereğini yapabilecek donanımda yaratıldığını ve bu donanımın peygamberler aracılığı ile desteklendiğini görmekteyiz. Her şeyden önce Hz. Âdem’in yaratılışı takdir edilirken “*Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım*”⁴ ilanıyla, insanın üstün bir kabiliyet ve sorumlulukla tasarlandığı anlaşılmaktadır. İnsan nesli, kendisi için yaratılan yeryüzünün aslî sâkinleri ve imarcıları olarak, orada Allah’ın hükümlerini ve dinini izhâr hususunda halîfe kılınmışlardır.⁵ Bu ilâhî göreve liyâkatin varoluşsal üstünlüğü de yine Allah tarafından ona verilmiştir. “*Andolsun ki biz Âdemoğullarını değerli kal-*

¹ Tûsî, Muhammed b. El-Hasen, *el-İktisâd fî mâ Yete’alleku bi’l-İ’tikâd*, Necef, 1979, s. 106.

² Tûsî, s. 108, 109.

³ Neseî, Ebu’l-Mu’in, *Tabsiratu’l-Edille*, II, Nşr. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, Ankara, 2003, II, 7.

⁴ Bakara, 2/30.

⁵ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Te’vilâtu’l-Kur’ân*, Tah. Mecdî Bâsellûm, Beyrut, 2005, I, 417.

*dık*⁶ âyetinde bildirilen değer ya da üstünlüğün fiziksel boyutu, onun sahip olduğu akıl, konuşma kabiliyeti, temyüz yeteneği, güzel suret ve düzgün boy ve geçim işlerini düzenleme gibi vasıflarıdır. Öte yandan yeryüzündeki canlı veya cansız diğer varlıklara karşı hâkimiyet ve güç sahibi olması, tüm kâinatın ona musahhar kılması bu üstünlüğün diğer bir vechesidir.⁷

Allah'ın teklifine muhatap olan insanın zikredilen varoluşsal üstünlüğü ve donanımı, yaşamsal koruma ile de desteklenmiştir. Usûl âlimlerince *zaruriyyât* ya da *mekâsîdu 'ş-şerîa* başlıkları altında zikredilen hususlar bahsettiğimiz yaşamsal koruma alanının temel vecheleridir. Bilindiği üzere *Zarûrî Maslahatlar* ile, insanların hayatlarının, cemiyetin ayakta ve istikrarlı kalmasının kendilerine dayandığı maslahatlar kastedilmektedir. Bunlar din ve dünya maslahatlarının kaim olması hususunda zorunlu olan hususlardır. Bu maslahatlar bulunmazsa hayat düzeni ihlâlâ uğrar, insanlar arasında karışıklık, işlerinde düzensizlik hâkim olur; dünyada sıkıntı ve ahirette azap söz konusu olur.⁸ Genelde beş madde halinde sıralanan bu maslahatlar, din, can, akıl, nesil ve maldır. Bütün dinler, kollama ve muhafaza tarzları değişik olsa da bu zaruri maslahatları kollamışlar, gözetmişler ve dikkate almışlardır.⁹

İnsan sorumluluğunun haklı ve âdil bir zeminde yer alması için bu sayılan zorunlu ihtiyaçların subûtu ve muhafazası şarttır. Öldürülen ya da bir tehdit altında yaşayan, akli olmayan ya da akli sağlığı bozulan, yaşamını sürdürebileceği maddî mülkiyet hakkı bulunmayan ya da engellenen, ferdî ve toplumsal düzeyde insanîliğin önemli bir unsuru olan namus ve nesil hakkı çiğnenen bir insan ve eğer mümkünse bu tür insanlardan oluşan bir toplum hakkında ilâhî tekliften dolayısıyla dinden bahsetmek imkânsızdır. Öyleyse temel ve evrensel nitelikli bu hakların hem tesbîtinde hem de korunmasında dinlerin öngördüğü ilâhîlik yadsınmaz. İlâhî bir dinden bahsetmek için bu hakların mevcudiyeti ve devamlılığı esastır.

İslâm dini, insanın Allah'la ya da insanla ilişkisini sadece hukûkî normlarla değil, aynı zamanda ahlâkî değerlerle temin eder ve korur. Günah kavramı, bu ilişkilerdeki insanî yanlışlıkları ifade eden önemli bir şemsiye kavramdır. Kur'ân'da geniş bir anlam alanına sahip olan bu kavramın İslâm düşüncesinde “kebîre” ve “sağîre” başlıkları altında ikili bir tasnifi mevcuttur.

⁶ İsrâ, 17/70.

⁷ Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf*, Nşr. Muhammed Abdusselam Şahin, Beyrut, 1995,II, 653.

⁸ Şâtîbî, Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed, *el-Muvâfakât*, Beyrut, tsz., II, 7; Zeydân, Abdulkarim, *Fıkah Usûlü*, Çev. Ruhi Özcan, Ankara, 1979, s. 494.

⁹ Zeydân, s. 494; Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, II, 8.

Kebire ve sağıre kavramlarının tarifi ve sınırlarının ne olduğu noktasında görüş birliğine varılamamış, dolayısıyla değişik kanaat ve izahlar ortaya konmuştur. Tarifler yapılırken ya günahın bizzat kendi yapısı, yani Allah'a yönelik bir itaatsizliğin söz konusu olması göz önünde bulundurulurken herhangi bir sınıflandırmaya girilmemiş veyahut işlenen günahın mahiyeti ve neticesi, yani taşıdığı suç oranı ve çirkinlik miktarı dikkate alınarak büyük/küçük taksimine gerek duyulmuştur.¹⁰

Halefin aksine herhangi bir taksimatta bulunmayan selef göre, kendisiyle Allah'a isyanın söz konusu olduğu her şey büyük günahtır.¹¹ İbn Fûrek (v. 406/1015), masiyetlerin tümünün kebir olduğu fikrini ileri sürerken, bazı günahlara sağıre denmesinin sebebinin, onların diğer bazı günahlara nisbet edilmesi olduğunu belirtmiştir.¹² İsfereyînî, Ebu'l-Meâlî ve Ebû Nasr el-Kuşeyrî gibi usulcüler de bu kanaatte olup, örneğin zina günahına küfre nispetle, yine öpme günahına, zinaya nispetle küçük denildiğini belirtmişlerdir.¹³

İbn Abbas, günahın karşılığının neliğinden yola çıkarak, akabinde cehennem, gazabın ya da azabın olduğu her günahın büyük günah olduğunu ifade etmiştir.¹⁴ Diğer bir görüşe göre, günah işlemeye kişinin dinî hassasiyetinin derecesi de ortaya çıktığı için, dine aldırma ve önem vermenin azlığını hissettiren masiyetler kebirlerdir.¹⁵ Ayrıca, işin tevbe ile alakalı olup olmamasına göre yapılan diğer bir tarife göre ise, kulun kendisinde ısrar ettiği her masiyet kebir, tevbe ettikleri ise sağıredir, denmiştir.¹⁶ Harputî ise, hükmün sübûtunu da dikkate alarak kebir hakkında şöyle bir tanımlamada bulunmaktadır: "Kitapta, nass-ı sarîh ile nehyolunan ve üzerine şiddetli bir tehdidin vârid olduğu söz, fiil veya terktir".¹⁷

"Allah size imanı sevdirdi ve onu kalplerinizde süsledi; küfrü, fâsıklığı ve isyanı size çirkin gösterdi"¹⁸ âyetine göre günahları tasnife tabi tutan¹⁹ Mutezile içerisinde, kebir ve sağırenin ne olduğu hususunda üç görüş vardır. Birinci görüşe göre, hakkında va'îd gelen her şey kebir, aksi ise sağıredir. İkinci görüşe göre, hakkında va'îd gelen her şey ve büyüklük

¹⁰ Öge, Sinan, *İslâm Düşüncesinde Fısk Kavramı*, Erzurum, 2000(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 80.

¹¹ el-Harputî, Abdullatif, *Tenkîhu'l-Kelâm*, İstanbul, 1330 h., s. 112.

¹² Harputî, a.y.

¹³ Ebû Hayyan, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yusuf, *el-Bahrü'l-Muhît*, Riyad, tsz., III, 233.

¹⁴ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1988, V, 105; Ayrıca bkz., Taftazânî, Sa'duddîn Mesûd b. Ömer b. Abdillâh, *Şerhu'l-Akâid* (Kestefî hâşiyesiyle beraber), İstanbul, tsz., s. 141.

¹⁵ Taftazânî, Sa'duddîn Mesûd b. Ömer b. Abdillâh, *Şerhu'l-Mekâsid*, Tah. Abdurrahmân Umeyra, Beyrut, 1989, V, 161.

¹⁶ Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 141.

¹⁷ Harputî, s. 113.

¹⁸ Hucurât, 49/7.

¹⁹ Abdulcebbar, el-Kâdî Abdillâh b. Ahmed Ebu'l-Hüseyn el-Hemezânî, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, Tah. Abdulkерim Osman, Kahire, 1965, s. 633.

bakımından bunun benzeri olanlar kebire, aksi sağiredir. Üçüncüsü görüş ise Ca'fer b. Mübeşşir (v. 234/848)'e ait olup ona göre, kasıtlı olan her günah kebîredir ve sahibi de mürtekibü'l-kebiredir.²⁰

Görüldüğü gibi büyük günahı tarif adına söylenenler bakış açılarına göre değişmektedir. Küçük ya da büyük olarak nitelenen her günahta Allah'a isyan söz konusudur. Dolayısıyla işlenen günahı büyük kılan gerekeceyi, işlendiği zâtı esas alarak belirlemek hatadır. Çünkü her günahta zaten Allah'a karşı bir itaatsizlik söz konusudur. İsyân, Allah'a yönelik olması açısından küçük olmakla nitelenip basitleştirilemez. Öyleyse günahı büyük kılan, mahiyetindeki özelliştir. Aslında hadis kaynaklı rivayetlerdeki "mûbikât(helâk edici davranışlar)", "kebâir", a'zamu'z-zunûb(günahların en büyüğü)" gibi isim ve niteliklerle sıralanan²¹ fiillerin mahiyetine baktığımızda onlara neden bu adın verildiğine dair ana esası yakalamak mümkündür. İbn Ömer'in rivayetine göre büyük günahlar dokuz tanedir. Bunlar; Allah'a şirk koşmak, haksız yere birini öldürmek, namuslu kadınlara iftira atmak, zina işlemek, ordudan kaçmak, sihir yapmak, yetim malı yemek, müslüman ana-babaya itaatsizlik etmek, mescid-i haramda günah işlemek(küçük günah dahi olsa).²² Bunlara Ebû Hureyre fâiz yemeyi, Hz. Ali de hırsızlığı ve içki içmeyi eklemiştir.²³ Bu rivayetler ve benzerleri incelendiğinde sayılan unsurların büyük çoğunluğunun bireysel ya da toplumsal düzeyde insan hakkı ihlâli olduğu anlaşılacaktır.

Büyük günah meselesine zikredilen görüşlerden daha farklı yaklaşan Şâtübî (v. 790/1388), bu husustaki inceliği oldukça güzel bir şekilde yakalamıştır. O, kebâiri, din, nefis, nesil, akıl ve mal olmak üzere bütün toplumlarca muteber olan zarurî değerlerin ihlal edilmesine hasretmiştir. Dolayısıyla bu sayılan temel haklardan birinin ihlaline sebep olan günahlar büyük, diğerleri küçük vasfını kazanmaktadır.²⁴

Davranışlar, aslî maksatlara göre değer kazanır. Bu maksatlara uyan davranışların ecri daha büyük olacağı gibi, aykırı düşenlerin de masiyeti daha büyük olacaktır. Çünkü bu aslî maksatlar uğruna çalışan kişi, tüm mahlûkatın islahı ve onların savunması için çalışmış demektir. Bu yüzden bir insanı yaşatan, tüm insanlığı yaşatmış gibidir. Bunun dışındaki taatleri ise kastı miktarınca sevabı gerektirir. Çünkü ameller niyetlere göredir. Zikredilen aslî maksatların hilafına çalışan kişi ise, genelin ifsadına çalış-

²⁰ Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'hulâfu'l-Musallîn*, Tas. Hellmut Ritter, Wiesbaden, 1963, I, 271.

²¹ Bebek, Adil, *DIA*, XXV, Ankara, 2002, "kebîre" md., s. 163.

²² Taftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 140; a. mlf., *Şerhu'l-Mekâsid*, V, 162.

²³ Taftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 141.

²⁴ Şâtübî, Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed, *el-İ'tisâm*, Riyad, tsz., II, 57.

miş olur. Bu yüzden günahı da büyüktür. İşte bu aslî maksatlara muhalif olan günahlar büyüktür.²⁵

Demek ki günah kavramı, genel anlamda suç kavramıyla ilişkili olsa da, uhrevî ve ahlâkî bir içerik taşıdığı için daha farklı bir anlam içeriğine sahiptir. “Büyük günah” kavramı, söz konusu insan haklarının ihlalinin dînî ve ahlâkî boyuttaki adlandırması ve nitelemesidir. Bu yüzden günahı küçük ya da büyük kılmadaki ölçüt, yukarıda işaret edildiği üzere Allah’a isyan boyutu değil, işlenen suçun başka bir insanın temel haklarından herhangi birinin ihlali olup olmadığıdır. Büyük günah olarak sayılan hususlar incelendiğinde işaret edilen bu durum müşahede edilecektir. Adam öldürme, iftira, fuhuş, sihir, yetim malı yeme, hırsızlık vs. hususlardan her birinin doğrudan ya da dolaylı olarak ferdi veya toplumsal düzeyde insan haklarının ihlaline ve toplumsal düzenin bozulmasına yönelik davranışlar olduğu görülmektedir. Allah’ın zulmü haram kılmasındaki hikmeti, “zulmün, umrânın bozulmasının ve yıkılmasının kaynağı olduğu” gerekçesiyle izah eden İbn Haldûn, mekâsıdûş-şeriada gözetilen hikmetin de aynı olduğunu ifade etmektedir.²⁶ Dolayısıyla bu esaslardan herhangi birinin ya da tümünün ihlâli, medeniyetlerin çöküşü için etkin bir sebeptir. Bu yüzden bu tür günahların büyük olarak nitelenmesi son derece isabetlidir.

İnsan hakları ihlâlinin büyük günah oluşunu temellendirmede, İslâm hukuk usûlünde yer alan “kul hakkı-Allah hakkı” ayırımının ve bu ayırımdaki felsefenin katkısı önemlidir. Bilindiği üzere kul hakkı Hanefilere göre, başkasına ait malın haramlığı örneğindeki gibi kula özgü, kulun ihtisası altındaki bir maslahattır.²⁷ Allah hakkı ise, hiç bir ferdin ihtisas ve inhisarında olmadan umumi(kamusal) bir faydayla(nef’i âmm) alakalı olan hükümlerdir. Bunlar herhangi belirli bir kula tahsis edilmeksizin ve kulun tercihine yetki vermeden umumi bir faydayı ifade ederler.²⁸ Diğer bir ifadeyle toplum-kamu ile ilgili haklara teknik terim olarak “Allah hakları(hukûkullah)”, bireylere ait olan haklara da “kul hakları” denmektedir.²⁹

Hakkın esas unsuru ve özü “maslahat ve fayda”dır. Allah haklarındaki maslahat “âmm” yani genele, tüm insanlara ait bir maslahattır. Kişilerin bu faydayı kendi inhisarlarına alması mümkün değildir. Kul haklarındaki fayda ve maslahat doğrudan ve bir yetki şeklinde karşımıza çıkarken, Allah haklarında ise bir emrin yerine getirilmesi ya da bir yasağa uyulması şeklinde dolaylı olarak oluşan kamu menfaati söz konusudur. Bu alandaki

²⁵ Şâtûbî, *el-Muvâfakât*, II, 157.

²⁶ Bkz., İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, Çev. Halil Kendir, İstanbul, 2004, I, 382.

²⁷ Hacak, Hasan, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, İstanbul, 2000(Basılmamış Doktora Tezi), s. 56.

²⁸ Hacak, s. 57, 59.

²⁹ Eskicioğlu, Osman, *İslam Hukuku Açısından Hukuk ve İnsan Hakları*, İzmir, 1996, s. 148, 149. Geniş izah için bkz., s. 277-279.

emir ve yasaklara, nihai gayesi ve içeriği açısından bakıldığında onların da sonuçta kulların maslahatına yönelik hükümler olduğu görülecektir.³⁰

Hükûkullah denilen bu haklar, fertle sınırlı olmayıp genelin menfaati gerektiren hususlar olduğu için bunlara “âmm hukuku” da denmiştir. Bir cemiyetin düzenliliği ve sürekliliği ancak bu haklara riayetle gerçekleşebilir. Bu haklar, mertebelerindeki şereften, mahiyetlerindeki ehemmiyetten dolayı Allah’a nisbet olunmuştur. Yoksa halk, icad ve teşri itibariyle bütün haklar Allah’a nisbette eşittirler.³¹

Allah hakkı, cemiyet hakkıdır. Onun için usul alimleri bunu, “hiç bir kimseye aid olmaksızın umumi menfaatle alakalı şey”, şeklinde tarif etmişlerdir. Faydasının şümûlü ve ehemmiyetinin büyüklüğü dolayısıyla bütün insanların Rabbine nispet edilmiştir. İman ve imana dayanan her şeyle kastedilen, zaruri olanın hâsil edilmesidir ki o da dindir. Din cemiyetin ve cemiyet nizamının varlığı için zaruridir. İbadetlerin hepsi, cemiyete şümûllu ve umumi faydaların temini için meşru kılınmıştır. Aynı şekilde Allah hakkı olarak ifade edilen malî yükümlülüklerde de kamusal menfaat söz konusudur. Mesela fitr, başkası sebebiyle kişiye vacip kılınmıştır. Öşür, harac vergileri umumi hizmet ve menfaat cümlesindedir. Haddler de böyledir.³²

Konumuz açısından bu ayırımdaki önemli bir özellik, kul hakkında bireye verilen inisiyatifin kamusal haklarda Allah’a has olmasıdır. “Kul hakkında hak, ilk planda yükümlülükten arındırılmış yetkiler iken, Allah hakkında da yetkiden arındırılmış yükümlülük şeklinde karşımıza çıkar. Mesela zinanın haramlığı Allah hakkı olup O’nun tarafından konulmuş bir yasaktır. Bu yasağın Allah hakkı olarak ifade edilmesi dolaylı bir maslahat sebebiyledir ki bu da toplum düzeninin temini, nesebin karışmaması vb. bir takım kamusal maslahatların bir yasaklık ile korunmasıdır. Kişinin bu yasaklığa riayet etmesi toplum adına bir maslahattır ve bu yüzden bu haramlık hükmünden kamu hakkı meydana gelir. Bu sebeple “başkasının malının haramlığı” hükmü, mal sahibi tarafından “ibaha”ya dönüştürülebildiği halde kişinin kendi namusu üzerinde, mal sahibinin malı üzerindeki gibi bir kul hakkı olmayıp konu doğrudan kamu menfaatini ve düzenini ilgilendirir. Kişinin namusu, üzerinde malı gibi serbestçe tasarruf edebileceği bir alan değildir.”³³ Zina iftirasında da aynı bakış açısı geçerlidir. Zina iftirası, ırz ve namusları lekeleyen, cemiyette yüz kızartıcılığı yaygınlaştıran bir suçtur. Bu suça verilen cezada umumi menfaat ve maslahat mevcut-

³⁰ Hacak, s. 57, 58, 59.

³¹ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmîyye ve Istılahatı Fikhiyye Kamusu*, İstanbul, 1976, I, 226.

³² Zeydân, s. 111, 112.

³³ Hacak, s. 59.

tur. Çünkü bu cezayı vermekle suçluların suç tekrarı önlenmekte, ırz ve namuslar töhmetten korunup, cemiyet de bozgunculuktan temizlenmektedir. Bu manada bu ceza Allah haklarındanadır. Allah'ın hakkı, tamamıyla Allah'a ait olmasa bile, kulun iskâtiyle sâkıt olmaz.³⁴

Allah haklarının namaz, oruç ve hac gibi ubudiyetle alakalı bölümünde yapılacak bir ihlâl doğrudan Allah'la alakalıdır. Bu ihlallerde başka herhangi bir ferde verilen doğrudan bir zarar yoktur. Din içerisinde çok büyük öneme sahip olmalarına ve bu yüzden İslâm'ın beş temel erkânı içerisinde yer almalarına rağmen, yukarıda zikredilen büyük günahlar arasında, namaz kılmama, oruç tutmama veya hacca gitmeme gibi günahların zikredilmemesi dikkat çekicidir. O listede yer almamaları bunların önemsizliğinden ya da muhtemel cezalarının hafifliğinden değil, zikredilen mahiyetlerinden dolayıdır. Yani ikinci bir bireye ya da kamuya yönelik bir hak ihlâlini içermemeleridir. Öyleyse büyük günahlar, ferdî düzeyde hak ihlâlini ifade etmekle beraber büyük ölçüde, "Allah hakları"nın omurgasını oluşturan kamuya yönelik hak ihlalleridir. Bu ihlallerinin affını kişisel insiyatife bırakmayarak tamamen kendi yetkisine almakla Allah'ın, halifesi kıldığı ve sorumluluk verdiği insanlardan oluşan toplumun hukûkunu ne derece önemsedığını ve koruma altına aldığını anlamaktayız.

Kur'ân'da bireysel ve kamusal düzeyde insan haklarını ihlal mefhumunu ifade eden önemli kavramlardan birisi "fısk" terimidir. Fısk, insana nisbet edildiğinde zararlı bir çıkış³⁵, insanın kendisine çizilen sınırdan dışarı çıkmasını³⁶ ifade eder. Böylece fısk, Allah'a itaat etmekten çıkıp, O'na isyan etme haline girmek³⁷, isyan³⁸, Allah'ın emrini terk etmek, hak yoldan çıkmak³⁹, hayırdan ayrılmak⁴⁰, taatten çıkmak⁴¹ ve ma'siyete meyil⁴² gibi manalara gelmektedir.

Hukuk ıstılahında, başkaldırmak, kasıtlı olarak büyük günah işlemek yahut küçük günahlarda tevilsiz olarak ısrar etmeğe *fısk*, bunu yapana da *fâsık* denmiştir. Bu manada, açıktan açığa, kimseden sıkılmadan günah işleyen, işlediği günah ile sevinen, fıskî aşıkâr olan kişiye *fâsık-ı mütecâhir*

³⁴ Zeydân, s. 114.

³⁵ Râzî, Fahrüddîn, *Tefsîr-i Kebîr*, Çev. Heyet, Ankara, 1988-1995, III, 29.

³⁶ Râzî, III, 250.

³⁷ Râzî, III, 29.

³⁸ İbrahim, Mustafa ve diğ., *el-Mu'cemu'l-Vasit*, Tahran, tsz., "fısk" md.

³⁹ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, 1988, X, "fısk" md.

⁴⁰ İbn Düreyd, Muhammed b. el-Hasan el-Ezdi el-Basri Ebû Bekr, *Kitâbu Cemhereti'l-Luğa*, Haydarâbâd, 1926, III, 37.

⁴¹ İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed el-Luğavî, *Mucmelü'l-Luğa*, Tah. Zühreylr Abdulmuhsin Sultan, Beyrut, 1986, III, 271.

⁴² Ferâhidî, Ebu Abdîrahmân el-Hafîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, Tah. Dr. Mehdî el-Mahzûmî - Dr. İbrahim es-Samerâî, Beyrut, 1988, V, 82.

denmektedir.⁴³ Hukuk ilminde fâsık mefhumu, genel olarak şehâdet, imâmet, devlet başkanlığı, bazı suçlara yönelik hadler, vasiyet ve kaza gibi başlıklar altında gündeme gelmektedir. Bu meyanda fisk, bazı hak ve yetkilerin kazanılmasına veya görev ve sorumlulukların yüklenmesine engel görülmüştür.⁴⁴

Özellikle ilk dönem ihtilaflarında büyük günah işleyenlere bu adın verilmesi ve kelimenin ilk akla gelen manası olan “itaatten çıkma”nın esas alınması, kavramın mümin fertler hakkında kullanılmasına zemin hazırlamışsa da Kur’ân’da bu kavram genel itibariyle İslam dışı fert ve toplumların inkâr temelli eylemlerini ifade etmektedir. Fıskta esas olan unsur, işlenen suç ve günahlarda bir şuur halinin ve kast unsurunun bulunması, ayrıca ilgili günahların kişiyle Allah arasında sınırlı kalmayıp toplumsal bir boyuta sahip olmasıdır. Yani kişinin işlediği günahın etkileri kendini aşmakta ve karşıdaki kişi veya kişilerin, dolayısıyla da toplumun temel hak ve hürriyetlerine tecavüz sınırlarına ulaşmaktadır. Bu da fıskın, fertlerin ve oluşturdukları toplumun meşru düzen ve gidişatını olumsuz olarak etkileyen bir faktör olduğunu göstermektedir.⁴⁵ Nitekim Hz. Peygamberin hadislerinde, zararlı bazı hayvanlar için “fâsık” tabirinin kullanılmış olması bu değerlendirmeye güçlü bir şekilde katkıda bulunmaktadır. İlgili hadislerde Hz. Peygamber, bazı hayvanları fâsık olarak niteleyerek, ihramlıyken dahi bunların öldürülmesinde herhangi bir günahın olmayacağını bildirmektedir. Bu hayvanlar ise, fare, akrep, yılan, karga, zehirli keler ile kelb-i akûr denilen yırtıcı hayvanlardır. Bir başka hadiste ise Hz. Peygamber ashabını, bazı tehlikeler karşı uyarırken, bunlar arasında geceleyin yatarken kandilleri söndürmelerini, zira fâsıkcığın yani farenin bu kandilleri çekerek ev halkını yakabileceği uyarısını görmekteyiz.⁴⁶ Hz. Peygamberin bu hayvanların öldürülmesine izin vermesi ve özellikle fareye fâsıkcık demesinin sebebi, onun başkalarına zarar verme potansiyeli ile yuvasından çıkmasıdır. Diğer hayvanlar için de aynı durum söz konusudur.⁴⁷

İster kebîre, ister fisk, isterse diğer herhangi bir günah kavramıyla ifade edilsin insan hakları ihlâli, İslâm dini açısından son derece dikkate

⁴³ Sa’dî, Ebû Ceyb, *el-Kâmûsu'l-Fıkhî*, Suriye, 1982, s. 286, Erdoğan, Mehmet, *Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1998, s. 105, 112; Yeğin, Abdullah, *İslâmî-İlmî-Edebi-Felsefi Yeni Lugat*, İstanbul, 1968, s. 117.

⁴⁴ Şafak, Ali, “Fısk”, *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 37.

⁴⁵ Öge, s. 85.

⁴⁶ İlgili hadisler için bkz., Buharî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahih*, Kahire, 1878, Kitâbu Bed’i’l-Halk, 15, 16, İsti’zân, 44; Müslim, Ebu’l-Hüseyn, *Sahih*, Tah. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Dâru İhyâi’l-Kütübî’l-Arabiyye, 1955, Kitâbu’l-Hac, 9/66-73, Kitâbu’l-Eşribe, 12/96; Ebû Davud, Süleyman b. el-Eş’ab b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünen*, Mısır, 1952, Kitâbu’l-Eşribe, 22; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Sünen*, Tah. Muhammed Fuad Abdülbaki, Dâru İhyâi’l-Kütübî’l-Arabiyye, tsz., Kitâbu’s-Sayd, 12/3230, 19/3248, 3249.

⁴⁷ Öge, s. 86.

alınmış ve dünyevi cezalarla birlikte âhiret azâbı tehdidiyle madden ve manen koruma altına alınmıştır. Bu koruma sadece inanan insanların değil tüm insanlığın hakları için geçerlidir. Vatandaş olan gayrimüslimlerin (zımmîlerin) şeref ve haysiyetleri, hayatları, malları ve namusları müslümanlarınkı gibi korunur.⁴⁸

Hakların Allah'a nispet edilmesi, onlara bir kudsiyet kazandırmaktadır. Dolayısıyla onları ihlâl kastedenlerin en güçlü muhatabı da Allah'tır. Bu yüzden ilgili hakların korunması her ferde ve her güce karşı geçerlidir. UNESCO'nun 19 Eylül 1981'deki oturumunda ilan edilen "İslami Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi"nde yer alan şu ifadeler de bu durumun ilanıdır: "İslam'daki insan hakları, Şeriat'ı yapanın ve insan haklarının kaynağının yalnızca ve yalnızca Allah olduğu inancına dayanır. Bu ilahi kökenden dolayı hiçbir yönetici, hiçbir hükümet, hiçbir meclis, hiçbir otorite Allah tarafından bahşedilen insan haklarını kısıtlayamaz, yürürlükten kaldıramaz, ihlal edemez."⁴⁹

İnsan, haklarla donatılmış, her gün hak üreten bir varlık olduğundan, uygarlık ilerledikçe haklar da çoğalacaktır. İnsan hakları, günümüzde hukuk, siyaset, felsefe, ekonomi gibi toplumu ve insanı ilgilendiren bilimlerin konusu olduğu kadar, bir uygulama sorunudur da. Sorun bu hakların nasıl korunacağıdır. Çünkü haklar çoğaldıkça ihlâl riskleri ve o hakkın korunmasının gerekliliği de artacaktır.⁵⁰ Bu durumun bir tespiti ve fiili bir uygulaması olarak AİH sözleşmesinde, sözleşmenin öznesi olarak tüm insanlık esas alınmıştır. Oysa Uluslararası sözleşmeler, genelde, uluslararası hukuk özneleri olan devletlerarasındaki ilişkileri düzenler ve ülke çıkarlarını gözetirler. Çünkü bu bir insan hakkı sözleşmesidir. Bu konuda yurttaş/yabancı ayırımı yapılamaz. Sözleşmenin 1. Maddesinde geçen "her kişi" deyişi sözleşmenin evrenselliğini içermektedir.⁵¹

Gerek bu sözleşme gerekse insan haklarını koruma ve geliştirmeye yönelik diğer çabaların önemi yadsınamaz. Ancak sadece hukûkî düzenlemelerin insan haklarına saygıyı temin etmediğine ve sadece maddî yaptırımların hak ihlallerini engelleyemediğine tarihî ve güncel tecrübelerimizle tanığızdır. Bu yüzden meselenin dinî-ahlâkî temelini ihmal edilmemesi ve insan haklarının tespit ve korunmasının bu temel üzerinde evrenselleştirilmesi gerekir. Çünkü vicdanın hâkimiyeti kanunların hâkimiyetinden daha evrensel ve daha etkindir. Dînî bir ahlâkla ahlâklandırılmış vicdanların, herhangi bir ferdin ya da toplumun haklarını ihlâl etmesi ya da ihlallere müsaade etmesi çok zordur. Dünya toplumları hakların evrensel hâkimiyete

⁴⁸ Armağan, Servet, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara, 1987, s. 78.

⁴⁹ Arkoun, Muhammed, *İslam Üzerine Düşünceler*, İstanbul, 1999, s. 144.

⁵⁰ Selçuk, Sami, *Demokrasiye Doğru*, Ankara, 1999, s. 127, 130.

⁵¹ Selçuk, s. 132.

tini talep ediyorsa, bu hakların garantisi olan ilâhî değerlere sırt dönmekten vazgeçmeli, materyalist, kapitalist ve pozitivist modernizmin haksız ve gayr-ı ahlâkî paradigmalarından kendilerini kurtarmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abdulcebbar, el-Kâdî Abdullah b. Ahmed Ebu'l-Hüseyn el-Hemezânî, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, Tah. Abdülkerim Osman, Kahire, 1965.
- Arkoun, Muhammed, *İslam Üzerine Düşünceler*, İstanbul, 1999.
- Armağan, Servet, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara, 1987.
- Bebek, Adil, *DİA*, XXV, Ankara, 2002, “kebîre” md.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmîyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul, 1976.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahih*, Kahire, 1878.
- Ebû Davud, Süleyman b. el-Eş'ab b. İshâk el-Ezdi es-Sicistânî, *Sünen*, Mısır, 1952.
- Ebû Hayyan, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yusuf, *el-Bahrü'l-Muhît*, Riyad, tsz.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1998.
- Eskicioğlu, Osman, *İslam Hukuku Açısından Hukuk ve İnsan Hakları*, İzmir, 1996.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtü'l-İslâmîyyîn ve 'htilâfî'l-Musallîn*, Tas. Hellmut Ritter, Wiesbaden, 1963.
- Ferâhidî, Ebu Abdîrahmân el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, Tah. Dr. Mehdî el-Mahzûmî - Dr. İbrahim es-Samerâî, Beyrut, 1988.
- Hacak, Hasan, *İslam Hukukunun Klasik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, İstanbul, 2000(Basılmamış Doktora Tezi).
- Harputî, Abdullatif, *Tenkîhu'l-Kelâm*, İstanbul, 1330 h.
- İbn Düreyd, Muhammed b. el-Hasan el-Ezdi el-Basrî Ebû Bekr, *Kitâbu Cemhereti'l-Luğa*, Haydarâbâd, 1926.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed el-Luğavî, *Mucmelü'l-Luğa*, Tah. Züheyr Abdulmuhsin Sultan, Beyrut, 1986.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, Çev. Halil Kendir, İstanbul, 2004.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *Sünen*, Tah. Muhammed Fuad Abdülbaki, Dâru İhyâî'l-Kütübi'l-Arabiyye, tsz.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, 1988.
- İbrahim, Mustafa ve diğ., *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Tahran, tsz.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1988.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, Tah. Mecdî Bâsellûm, Beyrut, 2005.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn, *Sahih*, Tah. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Dâru İhyâî'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1955.
- Nesefî, Ebu'l-Mu'în, *Tabsiratu'l-Edille*, II, Nşr. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, Ankara, 2003.

- Öge, Sinan, *İslâm Düşüncesinde Fısk Kavramı*, Erzurum, 2000 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Râzî, Fahrüddîn, *Tefsîr-i Kebîr*, Çev. Heyet, Ankara, 1988-1995.
- Sa'dî, Ebû Ceyb, *el-Kâmûsu'l-Fıkhî*, Suriye, 1982, s. 286.
- Selçuk, Sami, *Demokrasiye Doğru*, Ankara, 1999.
- Şafak, Ali, *DİA*, XIII, İstanbul, 1996, "Fısk" md.
- Şâtübî, Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed, *el-İ'tisâm*, Riyad, tsz.
- _____, *el-Muvâfakât*, Beyrut, tsz.
- Taftazânî, Sa'duddin Mesûd b. Ömer b. Abdillâh, *Şerhu'l-Akâid* (Kesteli hâşiyesiyle beraber), İstanbul, tsz.
- _____, *Şerhu'l-Mekâsîd*, Tah. Abdurrahmân Umeyra, Beyrut, 1989.
- Tûsî, Muhammed b. El-Hasen, *el-İktisâd fî mâ Yete'alleku bi'l-İ'tikâd*, Necef, 1979.
- Yeğîn, Abdullâh, *İslâmî-İlmî-Edebî-Felsefî Yeni Lugat*, İstanbul, 1968.
- Zemaşşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf*, Nşr. Muhammed Abdusselam Şahin, Beyrut, 1995
- Zeydân, Abdülkerim, *Fıkah Usûlü*, Çev. Ruhi Özcan, Ankara, 1979.